

TINE DAMSHOLT

JEG SER DE BØGELYSE ØER – OG DETTE FOLK ER VORT

Om emotionalisering, subjektivering og danske sange

I 1901 udgav L. C. Nielsen digtet *Hundredaaret*, hvoraf de tre sidste vers med Thorvald Agaards melodi er blevet en elsket dansk sang:

Jeg ser de bøgelyse øer ud over Havet spredt
saa skært og skønt i Solen, som aldrig jeg har set.
Jeg ved det som de ligger dér, saa er der kun saa kort
fra Grænse og til Grænse. – Men dette Land er vort.

Jeg ser de Slægter, som gik hen, mens Hundredaaret skred,
som vandt paa Kongedybet, som under Dybbøl led;
de elsked ungt, de drømte langt, de saa' kun altfor kort,
men frem af dem stod Folket. – Og dette Folk er vort.

Og derfor bøje vi vort Sind, hvor vi i Verden gaar,
med Længsel mod de Strømme, som disse Kyster naar.
Og derfor samle vi hvert Navn, som steg af Folkets Jord:
I dem vor Fortid leved – af dem vor Fremtid gør!

(L. C. Nielsen 1901)

Her bindes den umiddelbare oplevelse af det lyse friske forår ikke blot til glæden ved det bøgebevoksede landskab, vi har lært at kende som dansk, men også sammen med en bestemt nationalromantisk historieforståelse. En forståelse, hvor ethvert individ er et element i et større transcendent væsen kaldet „vort folk“, der som en organisk enhed op-sluger eller omfavner det enkelte menneske og omfortolker de personlige jeg-oplevelser: Digtet starter med et jeg-subjekt og ender med et vi-subjekt. Hermed er digtet symptomatisk for nationalromantiske fædrelandssange om dansk landskab og historie.

I det følgende vil jeg se på baggrunden for den naturlighed, hvormed man i sådanne sange forbinder det sansende selv med det danske selv, et selv knyttet til folket og historien. I den nationale diskurs var folkets selvbevidsthed central, men i en særlig udgave, der gjorde selvbevidstheden hos såvel individet som hos kollektivet til det fælles omdrejningspunkt. I den forstand kom måder at etablere denne ønskede selvbevidsthed i fokus. Denne artikels analyse af elementer i den proces, hvor en national selvbevidsthed – en danskhed – kunne formes, vil tage sit afsæt i Michel Foucaults analyser af subjektiveringsprocesser, der drejer sig om, hvordan bestemte typer af selvbevidsthed formes.

Subjektivering og selv

Foucaults analytik er mest kendt for diskurs- og magtanalyse, men i de sidste år karakteriserede Foucault selv sin forskning som analyser af subjektiveringsprocesser:

My objective, instead, has been to create a history of the different modes by which, in our culture, human beings are made subjects. My work has dealt with three modes of objectification which transform human beings into subjects (Foucault 1983:208).

Foucaults analyser af subjektiveringsprocesser, det vil sige, hvordan bestemte typer af selvbevidsthed formes, har dels været analyser af, hvordan diskursive formationer¹ former bestemte subjektpositioner, og hvordan disciplinering ved overvågning afretter og dermed producerer subjekter med den rette selvbevidsthed (Foucault 1994 [1975]), da den gør ydre krav til et indre anliggende. Subjektiveringsprocesser drejer sig om, hvordan subjekter selv konstituerer sig i denne eller hin bestemte form – enten som et galt subjekt eller som et sundt subjekt, som et kriminelt subjekt eller som et ikke-kriminelt – via et vist antal praksisser, som er sandhedsspil, magtpraksisser etc. (Foucault 1988b: 33).

Processen, hvor konkrete individer erfarer sig selv som nationale subjekter, kan således også betragtes som en subjektiveringsproces i Foucaults forstand, som en måde hvorpå en bestemt form for subjektivitet, en „indre kalden“ etableres. Pointen ved subjektivitet i Foucaults perspektiv er, at subjektet på en gang er *både* underkastet og selvbestemt og selvbevidst:

There are two meanings of the word *subject*: subject to someone else by control and dependence, and tied to his own identity by a conscience or self-knowledge. Both meanings suggest a form of power which subjugates and makes subject to (Foucault 1983:212).

Pointen med en analyse af subjektivering må således være, at det er subjekter med en selvbevidsthed, der produceres, og ikke mekanisk adlydende slaver. Et vigtigt led i en analyse af subjektiveringsprocesser er, ifølge Foucault selv, således hans senere begreb om „selvets teknikker“ (Foucault 1988a+b), hvor pointen er, at det netop er via individernes arbejde med sig selv, via vores egne ønsker og stræben, at der sker en subjektivering. Men selvom subjektet konstituerer sig på en aktiv facon gennem en selvets praksis eller teknik, er sådanne teknikker ikke noget, individet selv opfinder. Der er skemaer, som foreslås, gives eller påtvinges individets af dets kultur (Foucault 1988b:34). Subjektiveringsprocessen er på en og samme gang en styring og en anerkendelse af subjektets selvbestemthed.

I lyset af dette perspektiv på subjektivitet vil jeg i det følgende argumentere for, at de – især grundtvigske – sammenhænge, hvor danske sange blev brugt (og bruges), kan ses som led i en national subjektiveringsproces, hvor konkrete individer kunne lære at genkende sig selv som danske. Danskhed kan således betragtes som en diskursiv formation, der dels italesatte individer som nationale subjekter og dermed etablerede muligheder for bestemte former for selvoplevelse, dels gjorde subjektiveringen til et spørgsmål om individernes arbejde med sig selv og dermed en af „selvets teknikker“ (Foucault 1988a). Gennem sådanne selvets teknikker underkastedes individer ikke et fremmed blik, men subjektiveredes gennem refleksiv selvfortolkning.

Det nationale og det sanselige

1800-tallets fædrelandssange har i så høj grad naturliggjort, at det danske landskab er udgangspunkt for det at føle sig dansk, at det kan være svært at tro, at det nogensinde har været anderledes. Men man skal ikke længere tilbage end 1700-tallet for at finde en anden opfattelse. Fædrelandskærlighed var her den patriotiske betegnelse for de varme følelser, enhver god borger burde nære for det samfund, han levede i, men patrioternes fædreland rummede flere nationer og var først og fremmest et abstrakt begreb for det fælles samfund i politisk forstand.² Naturen blev primært hyldet i den religiøse digtning eller i internationale og klassiske genrer som hyrdelegier, der overskred det nationale afsæt (Bredsdorff 1976), eller i nøgterne patriotiske beskrivelser af fædrelandets „geografiske beskaffenhed“ som en ressource for mulig produktion.³

I modsætning hertil omhandlede det nationale fædrelandsbegreb et stykke konkret natur med særlige karakteristika. Denne idé foldede sig for alvor ud i 1800-tallet og forudsatte det nationalromantiske kulturbegreb (der ofte tilskrives J. G. Herder), hvor folk, sprog, historie, landskab og kultur ses som en organisk enhed. En enhed forenet af den „folkeånd“, der var fælles for folket, og samtidig afgrænsede det fra andre nationer. Verden tænkte opdelt i velordnede og principielt forskellige nationer med hver deres *kultur og sprog* knyttet til et bestemt *sted*. Ethvert konkret landskab måtte derfor indeholde de karakteristiske elementer, der klassificerede det som hørende til et og kun et nationallandskab.

I den nationale diskurs tænkte alle individer i verden derfor at være knyttet til én bestemt nation, i kraft af individets fødested og oplevelser med et konkret barndomslandskab. Fædrelandskærlighedens „indre kalden“ forventedes hermed at starte i selvet og i første omgang at bestå af varme følelser ved synet eller savnet af udvalgte landskabspartier. Flere af de første nationale fædrelandsdigte hedder da symptomatisk nok *Hjemvee*. Det gælder således St. St. Blichers digt fra 1814, hvoraf den afsluttende del er kendt som sangen *Kær est du, Fødeland*. Digtets pointe er, at ethvert landskab kan vække varme følelser, hvis det „har skuet barnets første glæder“.⁴ Det individualiserede og infantiliserede møde med naturen skabte det nationale selv, eftersom fædrelandskærligheden i den nationalromantiske logik var knyttet til barndomslandskabet. Når mennesket fysisk var født og havde trådt sine barnesko i et bestemt fædreland, ville det i den nationale og organiske logik for altid være fyldt med en „længsel“, som ikke kunne stilles noget andet sted på jorden. Fædrelandskærligheden blev således installeret i det konkrete individs indre, som et *nationalt selv* skabt af unikke barndomserfaringer. Mængden af individer, der var vokset op i Danmark, knyttedes sammen til et folk, fordi de hørte til samme landskab, historie, sprog og kultur.

Fædrelandskærligheden handler i den nationale diskurs primært om individets *følelser* over for fædrelandet som et sted, man kunne dvæle ved på udvalgte lokaliteter, der hensatte en i minder om fortidens helte og/eller egen barndom. At det netop er følelser, der bliver det centrale element i det nationale selv, hænger sammen med det sene 1700-tals dyrkelse af dels følelser og følsomhed som basis for moralitet og dels sublime oplevelser i naturen som værende af afgørende betydning for selvets dannelse.⁵ Naturoplevelsen blev et afgørende medie for selvets bearbejdelse og udforskning af sig selv. Tekstualiseringen af selvet blev forbundet med naturbeskrivelsen, og det at færdes i og opleve naturen kan ses som en af selvets teknikker og dermed et led i en subjektiveringsproces.

I den diskursive transformation fra patriotisk til national logik omkring år 1800 udvik-

ledes ideer til en mere målrettet iscenesættelse af „sjælsrystende“ oplevelser i forbindelse med en „nationalopdragelse“. Laurits Engelstoft udkastede således ideen til en „Fædrelandsfest“, der skulle omskabe unge mænd til ansvarlige borgere.⁶ Det var ifølge Engelstoft vigtigt at „befordre Kiærlighed til Fædrelandet ved sandselige Hielpemidler“, og her var ceremonier og nationalhøjtider velegnede, da man kunne skabe „øjeblikke“, der „rystede Ynglingen“. Engelstofts ideer er symptomatiske for den vægt, man omkring 1800 lagde på sanselige oplevelser som vejen til at påvirke hjertet, og hjertet som følelsernes, men også moralitetens bolig.⁷ Men ligeså symptomatisk er det, at han nævner mindefester, legemsøvelser, skuespil og oldsager som måder at forlene de unge mænd med stærke opdragende oplevelser, men netop *ikke* nævner det nationale landskab. Men det kom!

Nationalfølelse og landskab

I de samme år udvikledes en række nye praksisformer i forbindelse med, at malere og digtere fik øje på naturen som nationalt landskab. Et eksempel er historikeren Christian Molbechs *Ungdomsvandringer i mit Fødeland* (udgivet i to bind 1811-15), hvor fædrelandet gennemvandrede og konkretiseredes til et stykke håndgribelig og afgrænset natur, via et bestemt „blik“, ved at blive beskrevet som specifikt *dansk*.⁸ Hans beskrivelser er således ikke nøgterne topografiske oplysninger, men først og fremmest beskrivelser af de „indvortes stemninger“ og følelser, det danske landskab og de historiske minder afføder. I den forstand er Molbech en af vore første indenlandske turister, der søger scenerier, „sights“ og bedømmer deres æstetiske og oplevelsesmæssige værdi ved at måle deres virkning på et selv – sit eget selv.⁹

Karakteristisk for den nationale turist er imidlertid, at det særegne nationale alligevel må udtrykkes i forhold til en international æstetik. Ved udsigten fra Marienlyst på Møn hævder Molbech således, at man der ser et „Skuespil, saa stolt og ophøiet, at vi behøve at reise nogle hundrede Mile, for i Bugten ved Neapel, i det calabriske Sund eller i Hellesponten ved Constantinopel at finde Noget, som er værdigt at lignedes ved dette“ (Molbech 1811:245). Molbechs sammenligning skyldes ikke, at han selv har været i Italien eller Grækenland, men at han er helt på det rene med hvilke lokaliteter, der rummer efterstræbelsesværdige oplevelsesmuligheder ifølge den internationale målestok, hvilket viser den universelle „grammatik“ som et centralt element i de nationale diskurser.¹⁰

De følsomme vandringer og denne første generation af nationale turister havde 1700-tallets ideer om landskabsbefaring og foretrukne litterære genre (følsomme breve) som forudsætning, men samtidig gav de mening til det nye fædrelandsbegreb. Med følelsernes tekstualisering, beskrivelsen af hvilke følelser, der vækkedes, og hvordan de oplevedes og kom til udtryk, kunne litteraturen virke som følelsesforskrift. At skrive er at „vise sig“, at afsløre sin sjæl, der åbnes for andres blik og dermed for ens eget, så (brev) skrivning og selvgranskning bliver to sider af samme sag (Foucault 1995). At skrive sig selv og italesætte selvet som subjekt for konkrete følelser kan dermed betragtes som et af selvet teknikker.

I landskabsbeskrivelserne tillagdes specifikke scenerier en fast følelsesmæssig forankring i forhold til selvet, idet et bestemt årsag-virknings-forhold mellem sceneri og følelse fastlagdes ganske som i den romantiske have. Ja, man kan næsten sige, at hele

det danske landskab udlagdes som „en romantisk landskabshave“, idet de afvekslende landskabstyper netop blev beskrevet for deres virkning.¹¹ Hos Molbech var nåleskov „dunkel, vinteragtig“ og gjorde en „underlig til mode“, mens bøgeskov „smilede“ og var „lys og munter“. Landskabet blev altså netop til et spørgsmål om dets virkning på og for subjektet, og forventningen om naturens virkninger på selvet institutionaliseredes. Når ideen om det sublime, hvor bevidstheden om selvet var foranlediget af sanseoplevelsen af et sted, kombineredes med ideen om, at verdens natur var opdelt i nationale landskaber, betød det, at enhver sådan erkendelse af selvet samtidig måtte være „nationaliseret“. Vandring i et nationalt landskab blev i den forstand en af selvets teknikker – og særlig et af det nationale selvs teknikker – en måde at forandre sig selv via de følelser, naturen vakte.

Også historiefølelsen blev i de nye praksisformer en vigtig side af selvet, og historieinteressen udsprang af landskabets forbindelse til fortiden. Molbech ville „vække de Fortidsrerindringer og Mindesagn, der uadskilleligen hefte sig“ til de steder, der genkaldte „Forfædrenes Daad og Idræt“. Historie, landskab og (især fortidens) folk var knyttet sammen til en udadskillelig enhed. Landskabet rummede *erindring* om den store hero-iske fortid, og i den nationalromantiske logik skulle denne fortid holdes op som et spejl for nutiden. Molbech var særlig opmærksom på landskabet og fortidslevnenes oplevelsespotentialer. Stendysser og oldtidshøje blev således katalysatorer for historiske syner, som da han en aften i skumringen passerede en gravhøj:

En høitidelig, underlig skøn Virkning gjorde det, da jeg paa Tilbageisen saae dette ærværdige Minde i en hellig Skumring – liig den, i hvilken fierneste Fortid aabenbarer sig for os – og den mørke Steen svagt oplyst af Maanens sidste blege Straale. Med ufravendt Blik stirrede jeg paa den omtaagede Steenhob; og det bares pludselig for mig, som Fortids Kæmpeskjyder, vaagnede af den lange, dybe Søvn, fremstege af Tidernes grav. I Nattens Mulm saae jeg de gamle Helte fremsvæve, tause bestige høien, og omkredse den store Steen; det syntes mig som hørte jeg Sværdenes tunge Klirren og Skjoldenes fjerne Brag... (Molbech 1811:317).

Fortiden bliver her et spørgsmål om stemning og følelse, et led i selvets refleksion over og fortolkning af et sted. Oplevelsen af historien bindes til et konkret sted, erindringen ligger i landskabet. Man kan dermed tale om en „siting“, ikke blot af kultur, men også af historien (jf. Fog Olwig & Hastrup 1997). Denne sammenknytning af historie, landskab og selv i én følelsesmæssig oplevelse og selvrefleksion går igen i en række af de fædrelandsdigte og -sange, som blev skrevet i 1800-tallets nationalromantiske epoke. Oehlenschlägers *Fædrelands-Sang* fra 1823 (kendt som nationalsangen *Der er et yndigt Land* (Oehlenschläger 1989 [1823])) gør netop de brede bøges land til Frejas sal, hvor de harniskklædte kæmper sad, de selv samme, der nu hviler deres bene i gravhøjene, der er smukt placeret i det danske landskab. Det danske folk beskrives fra fortid til nutid i ét udsagn, idet de danskes øer er beboet af ædle kvinder, skønne møer og mænd og raske svende, lige som det „gamle“ Danmark i sangen netop bliver „vort“. Det *vi*, der italesættes i sangen, rummer såvel den aktuelle syngende befolkning, som de længst afdøde, svarende til det historisk transcendent væsen „folket“. Jeg’ets sanseerfaring omskrives til et historisk *vi*.

H. C. Andersens *I Danmark er jeg født, dér har jeg hjemme* fra 1850 (Andersen 1989) beskriver også bøgens fædreland som det sted, hvor oldtidens kæmpegrave står mellem

æblegård og humlehave, og hvor plovjernet guldhorn finder. Forbindelsen mellem fortid, landskab og folkets – danskernes – nutid er klar, og afstanden mellem fortidens helte og nutidens bønder er i bogstaveligste forstand snublende nær, da oldsagerne nærmest stritter op af jorden.

Ved læsning af sådanne nationalromantiske digte og beskrivelser af det danske landskab kan man således følge, hvorledes der italesættes et særligt „blik“ på natur og historie, eller hvordan et særligt landskab – „as a way of seeing“ (Cosgrove 1984) – vokser frem i tekster, malerier og på nethinden hos datidens beskuere. Natur og historie blev, som den svenske etnolog Orvar Löfgren (1997) har hævdet det, på en og samme gang nationaliseret og emotionaliseret .

I sådanne tekster formes et nationalt subjekt for følelser og oplevelser med et bestemt landskab og en bestemt historie. Og sådanne tekstualiseringer af et nationalt selv kan ses som forudsætningen for, at landskab og historie blev så centralt i den nationale diskurs. At kunne (gen-)kende et stykke natur som „dansk landskab“ og at kunne mindes fortidens bedrifter forudsatte fortællinger om landskabet som dansk og knyttet til dansk historie, idet følelser forudsætter et sprog, og det sansende selv derfor er henvist til det allerede formidlede. Selvrefleksionen og fortolkningen sker inden for altid-allerede værende kulturelle skemaer, narrativer eller diskurser, der dog i selvsamme proces udvikles.

I antologien *Language and the Politics of Emotion* (1990) foreslår antropologerne Lila Abu-Lughod og Catherina Lutz i et Foucault-inspireret perspektiv, at man studerer „emotional discourses“, det vil sige, hvordan „følelser skabes i specifikke diskurser, og heriblandt hvordan følelser i den vestlige verdens diskurs blev det sted, hvor selvet lokaliseredes i kroppen:

[...] we might consider how emotions came to be constituted in their current form, as physiological forces, located within individuals, that bolster our sense of uniqueness and are taken to provide access to some kind of inner truth about the self (Lughod & Lutz 1990:6).

Den vestlige doktrin om eksistensen af indre „virkelige“ følelser, der kan komme mere eller mindre sandfærdigt til udtryk i forskellige kulturelle sammenhænge, er dermed kun en af flere mulige „topographies of the self“ (Appadurai 1990). Følelser er således kulturelle produkter, men de reproduceres i det enkelte individ som legemliggjort erfaring. Ved at lokaliseres i individer som en sand kerne naturaliseres de oven i købet.

De nationale følelser er således eksempler på, at det netop er via individernes arbejde med sig selv, at der sker en subjektivering, men også på, at selvom subjektet konstituerer sig på en aktiv facon gennem en selvets teknik, er det nationale selvets teknikker ikke noget, individet selv opfinder. Der produceres bag om ryggen på de involverede en kulturel matrix for, hvordan nationale følelser opleves og genkendes. I forlængelse af Judith Butlers Foucault-inspirerede analyser af (køns-)subjektivering (1993) kunne man sige, at den nationale subjektivering er en proces, hvor kroppen og subjektet antager specifik form gennem en kontinuerlig og gentagen citering af de herskende normer. Selvet eksisterer kun inden for rammerne af en matrix, regulerende, men også produktiv.

Det nationale landskab og den nationale historie kan således nok betragtes som konstruktioner eller led i den nationale diskurs sammen med andre sider af det faste inventarium, enhver nation med respekt for sig selv må have: flag, nationalsang, nationalsprog, folkekultur etc. i kraft af den internationale „grammatik“ for den måde, det nationalt specifikke og unikke bliver artikuleret (Löfgren 1989). Men den artikulerede

eller diskursive nationalitet var ikke blot en formel retorik, den var netop også ramme for konkrete individers oplevelser og erfaring. Netop ved at blive klassificeret som følelse måtte fædrelandskærlighed og nationalfølelse været knyttet til konkrete individers sansede erfaring og opleves som en „indre kalden“ i modsætning til et ydre krav. Den installeredes som et sandt selv og naturaliseredes ved at være en følelse.

Den nationale diskurs etablerede en kausal sammenkædning mellem den umiddelbare naturoplevelse og det at føle sig dansk, der igen skulle foranledige loyalitet og en organisk fornemmelse af at være del af et folk og dets historie. I nationale narrativer tekstualiseredes denne kausalitet og sådanne følelser, og de etablerede rammerne for, at konkrete individer kunne genkende disse følelser og erfaringer som deres egne. Danske sange kan således ses som et moment i en diskursiv formation, der ikke blot italesatte nationalfølelse, men også individer som subjekter for sådanne følelser. Talen om nationale følelser og den nøjere sammenhæng mellem den danske natur og de følelser, den vakte, kan hermed ses som led i den subjektiveringsproces, hvor individer blev nationale subjekter.

Symptomatisk blev nationalitet ofte betragtet som en objektiv størrelse, der kunne bestemmes ud fra et individs fødsel, sprog og kulturelle tilhørsforhold (Damsholt 1999a). Dog blev den subjektive nationalitet stadig vigtigere, i kraft af den begyndende demokratisering, hvor befolkningens selvbevidsthed som ansvarlige og nationale borgere kom i fokus. Den nationale diskurs kan ses som et led i et nyt „ledelsesrationale“ eller *governmentality*: et kompleks af institutioner og teknikker, der havde befolkningen som mål, men ledede via individernes frihed. 1800-tallets forbindelse mellem politiske rationaliteter og humane teknologier udtrykkedes blandt andet i måder, hvorpå subjekterne formedes via deres egne ønsker, ambitioner og teknikker til at styre deres eget liv (Rose 1996). Nationalitet blev således et spørgsmål om subjektivitet, et spørgsmål, der primært drejede sig om, hvilken nation et givet individ *følte* loyalitet og tilhørsforhold til, et spørgsmål om selvbevidsthed.

Demokrati, folk og vækkelse

Når talen om danskheden kan betragtes som et element i en subjektiveringsproces, hænger det sammen med, at danskheden i midten af 1800-tallet, ikke mindst hos de national-liberale politikere og i de grundtvigske miljøer, blev knyttet sammen med det demokratiserende projekt. Danskheden blev i den nationale diskurs bundet til forestillingen om folket, der i dansk sammenhæng fik flere centrale betydninger. Folket var således på en gang synonymt med borgerne i politisk forstand og med nationen i kulturel forstand. Ud fra den nationale idé om, at politik måtte udformes efter det kulturelt særegne, anvendte mange en bestemt fortolkning af den nationale historie som argument for politiske reformer, idet man hævdede, at demokrati var den oprindelige danske regeringsform. Samtidig blev folket, i den politiske betydning som den suveræne instans, en enhed ved at forenes i den fælles ansvarlighed for det almene bedste, der rakte ud over særinteresser.¹² Derfor blev spørgsmålet om befolkningens selvbevidsthed som borgere betragtet som afgørende for det demokratiske projekts succes, hvilket afspejles i en videreførelse af 1700-tallets oplysnings- og forædlingstænkning, idet befolkningen måtte oplyses (dvs. disciplineres) for at kunne forventes at have den ønskede selvbevidsthed.

Oplysning måtte imidlertid i den nationalromantiske logik tænkes som en „vækkelse“ af en slumrende folkeånd.

Spørgsmålet om den nationale og ansvarlige side af folkets selvbevidsthed var stærkt aktuelt i midten af 1800-tallet, hvor befolkningen skulle subjektiveres gennem Grundlovens udformning af folkesuveræniteten og et folkevalgt styre. Den demokratiske subjektivering var imidlertid knyttet til det nationale spørgsmål om hertugdømmernes tilhørsforhold til kongeriget Danmark.¹³ Ud fra en nationalstatstanke var det tyske hertugdømme Holsten et fremmedelement i en dansk stat. Faktisk var også en del af befolkningen i her-tugdømmet Slesvig tysk-sproget og orienteret kulturelt mod det, der defineredes som „tysk“. Et af synspunkterne i debatten var, at Slesvig burde deles efter nationalitet, men problemet var, hvor en sådan nationalitetsgrænse egentlig gik. Der var bestemt ikke enighed om svaret, men interessen samlede sig om grænseegnens bondebefolkning, idet man mente, at den som bundet til stedet og isoleret måtte være mest uberørt af den internationale elitekultur og dermed kunne betragtes som tættest på det oprindelige og sande nationale. Ved at undersøge og forstå bondekulturen kunne man således bestemme essensen af den nationale kultur, og derfor også finde grænsen mellem den tyske og danske nation.

I denne forbindelse blev bondestanden subjektiveret som nationale individer, idet spørgsmålet om „folkegrænsen“ blev gjort til objekt for videnskabelig forskning, hvor tyske og danske forskere undersøgte grænsebefolkningens sprog, historie, „åndelige“ og endda materielle kultur. Dialektologien, folkemindeindsamlingen og historievidenskaben fik et nyt objekt, men også de første egentlige indføjte „etnografiske beskrivelser“ af den danske bondebefolkning så dagens lys (se Adriansen 1990; Stoklund 1999a+b; Damsholt 1999a). I sådanne beskrivelser blev kulturelementer gradvist kortlagt og dermed knyttet til stedet og landskabet. Også med dette led i subjektiveringsprocessen blev folk og landskab bundet sammen til en organisk enhed: Kulturen blev „sited“, og individerne blev i kraft af deres kultur og bopæl klassificeret og italesat som nationale subjekter. I historikeren C. F. Allens undersøgelse af nationalitetsgrænsen, afspejlede nationaliteten endda helt ned i fodbeklædningen, idet danskere gik med træsko, og tyskere med lædersko.¹⁴

I de områder nord for Slien-Dannevirke linjen, hvor landskabet i kraft af det historiske tilhørsforhold var opfattet som „dansk“, forventedes såvel de materielle udtryk for folkeånden som befolkningens nationale selvbevidsthed at svare dertil. Klassifikationen af individer og kulturelementer i henholdsvis tysk og dansk var således det egentlige udgangspunkt for interessen i bondekulturen. Men bondekulturen blev efterhånden dyrket for sin egen skyld, som en levende folkelig tradition, der rakte tilbage til folkets oprindelige kultur. I den (national-liberale) historieskrivning fik bondestanden en tilsvarende betydning i kraft af tesen om en oprindelig folkefrihedstid med en bondebaseret fri forfatning som den „sande og danske“ (Damsholt 1999a). Der fødtes således en fast tematik i det nationale narrativ, hvor historiefortælling, oldtid og almuekultur på en og samme gang blev kilder til folkets værdi og medier til det samme folks subjektivering eller „vækkelse“. Og sange, der knyttede disse temaer sammen, var afgørende i den proces, hvor den aktuelle befolkning italesattes som et selvbevidst og demokratisk sindet folk, med rødder i en national og unik folkekultur og en ubrudt (om end længe undertrykt) demokratisk tradition.

Ideen om bondestanden som det bærende element i dansk kultur og historie lever

således mange steder i bedste velgående (fx Østergaard 1988) og udtrykkes også i senere sange som Johannes V. Jensens *Hvor smiler fager den danske Kyst* fra 1925. Som nævnt bliver den danske muld netop det sted, hvor forbindelsen fra oldtidens frie bønder til nu-tidens er kortest og dermed bliver også arkæologien og oldsagerne det fremmeste medium i en national selverkendelse:

Hvad hånden former er åndens spor.
Med flint har oldbonden tømret, kriget.
Hver spån du finder i Danmarks jord,
er sjæl af dem der har bygget riget.
    Vil selv du fatte
    dit væsens rod,
    skøn på de skatte,
    de efterlod!

(Jensen 1989 [1925])

Selvets refleksion bindes her som i mange andre sange til kollektivet, til folkets historie og landskab.

Sang og højskoleliv

Sange var også det fremmeste udtryksmiddel hos digterpræsten N. F. S. Grundtvig, der uden sammenligning er den enkeltperson, der oftest bliver fremhævet som afgørende for udviklingen af danskhed som en særlig ukrigerisk og demokratisk udgave af national-følelse. Grundtvig var imidlertid ikke demokrat i traditionel forstand, og som medlem af den grundlovgivende rigsforsamling stemte han hverken for eller imod den endelige grundlov. En af hans hovedindvendinger var, at grundloven ikke var „dansk“ nok, men skabt efter udenlandsk forbillede. Når man som Grundtvig var helhjertet tilhænger af den nationale eller kulturrelative tanke om, at der ikke findes et idealsamfund for alle, men at hver nation måtte finde sin egen sande bestemmelse, så kunne inspiration fra andre nationers indretninger ikke anvendes af danskerne.¹⁶

Grundtvigs begreb om folk og kultur var således først og fremmest nationalt og endda i en sådan grad, at han ikke brød sig om udenlandske ord som netop *national*. Han brugte derfor hellere ordet dansk eller danskhed eller hans eget ord folkeligt (dvs. det, der er folket ligt) om det, han mente var særegent for det danske folk (Lundgreen-Nielsen 1992). Hos Grundtvig fik tidens tanker om den nødvendige opdragelse til medborgerlighed og national bevidsthed en konkret ramme i kraft af hans højskoletanker, der kort fortalt gik ud på, at oplysning var nødvendig for, at folket fik den rette forståelse af dets ansvar for det almene bedste. Højskoler var derfor nødvendige for, at enkeltindivider eller grupper af borgere ikke blot udnyttede de øgede politiske og borgerlige rettigheder til at mele deres egen kage. Grundtvigs tanker er eksemplariske for denne artikels perspektiv på danskhed som subjektivering, idet han i forhold til sin samtid lagde stor vægt på selvbevidstheden, på *følelsen* af at være dansk.

I Grundtvigs sange, hvor hans anskuelser findes i kort om end poetisk form, hævder han således, at „kærlighed til fædrelandet er den sande odelsret“ (1989d [1853]), at „dansk er immer kærlighed“, og (– lad mig ikke udelade de ofte citerede linjer –) „til et folk de alle høre, som sig regne selv dertil“.¹⁷ Dog fordrer Grundtvig i den sidste sang

også øre for modersmålet og „ild“, det vil sige engagement i fædrelandets ve og vel. De, der kun tænker på egen velfærd, udelukker sig fra folket. Den danske folkehøjskole skulle være et af midlerne til at fremelske denne selvbevidsthed, og nationalhistorie og fællessang blev her betragtet som medier til den forædling, som Grundtvig dog tænkte som oplivning af en slumrende folkeånd. Højskolen skulle være ramme om de foredrag og sange, der kan betragtes som elementer i en subjektivering, i en målrettet etablering af betingelser for dannelse af en bestemt form for selvbevidsthed hos den aktuelle befolkning, svarende til selvbevidstheden hos det ideelle „folk“, der var italesat i taler og sange: på en gang ansvarligt, nationalt og historisk bevidst. Når denne subjektivering italesattes som en „vækkelse“, pointeres netop, at den måtte erfares som et indre anliggende. Den utopiske selvbevidsthed måtte installeres som et sandt selv, der kunne slumre, men også vågne, og som under alle omstændigheder altid-allerede var til stede.

Den første danske folkehøjskole blev startet i Rødding i 1844 på initiativ af nationalt vakte bønder, politikere, embedsmænd og akademikere. Man ville skabe en anstalt, hvor bonde og borger kunne få kundskaber og færdigheder, der kunne være til nytte, ikke med hensyn til hans bedrift eller næring, men med hensyn til „hans stilling som landets søn og statens borger“. På højskolen skulle bønderne lære national- og borgerselvbevidsthed, således at de kunne uddannes til efterhånden at tage del i statens anliggender. Flere af de første og betydningsfulde skoler blev netop startet i Sønderjylland, hvor det danske sprog og dermed den danske nationalitet var truet. Her skulle højskolen være et middel til at styrke den danske nationalitet, og dens elever skulle som „Thors sønner“ redde Danmark.¹⁸ Skolens daglige undervisning kom dog til at bestå af både nationale dannelsesfag og landbrugsfaglige fag. Centralt var, at undervisningen foregik på „modersmålet“ og fordrede elevernes aktive medvirken. Den måtte derfor også være baseret på frivillighed – være udtryk for elevernes egne ønsker – så elevernes nationale bevidsthed og selvstændighed kunne styrkes på en og samme gang. Målet var slesvigernes „indvortes vækkelse“: Den nationale kamp kunne ikke vindes uden et selvbevidst folk (Nissen 1994:22, 24). Skolen blev da også af den slesvig-holstenske bevægelse opfattet som et „Danisie-rungsinstitut“ (Korsgaard 1997:166).

Højskolen i Rødding blev ikke en enlig svale. Ikke mindst efter 1864 kom der gang i oprettelsen af højskoler over hele landet, idet højskolesagen og den nationale sag nu blev uløselig forbundet med hinanden. Skolerne fik et umiskendeligt præg af at være nationale fæstninger (op.cit.:200). Kærlighed til fædrelandet skulle indgydes via dets historie, dets sprog, dets skikke sæder og indretninger, via elevernes kundskaber om fortidens hel-te og folkelige bedrifter. På højskolen iscenesatte man med andre ord bevidst de oplevelser, der betragtedes som nødvendige for det, vi med Foucaults perspektiv kan anskue som elementer i en subjektiveringsproces. Her involveredes eleverne i aktiviteter, der skulle igangsætte deres selvrefleksion og dermed aktivere det sande og nationale selv, der udgjorde den kulturelle matrix, inden for hvilken selverkendelsen kunne ske.

Højskolens hverdag var da også – med forskellig vægtning på de enkelte højskoler – præget af både foredrag, hvor vægten lå på „følelses- og stemningslivet“, og af at bringe eleverne „nyttige kundskaber“ til gavn i det praktiske liv. Højskolen ville danne „personligheder“, selvbevidste borgere uden „trællesind“ (Hansen 1978:90). Nationalhistorie og nationallitteratur blev sammen med gymnastik og håndarbejde de foretrukne dannelsesfag på højskolen,¹⁹ men de to første, der anvendte modersmålet som medium og derfor var egentlige ånds-fag, kunne forenes i poesien: i sange, der kunne binde den

danske historie, det danske folk og det danske landskab sammen i en helhed. Vægten lagdes på elevernes lyst til selvudvikling, man bidrog til det nationale selvs opøvning af sig selv via udviklingen af nye selvteknikker.

Sang var sammen med foredrag fra starten det centrale element i højskolens hverdag og det øvrige grundtvigske forenings- og forsamlingsliv. En del af Grundtvigs sange blev da også skrevet med undervisningens behov for øje, idet rimene gjorde, at navne og begivenheder kunne fæstnes til hukommelsen og indskrives i det indre. Historien og den nordiske mytologi i sangene skulle skabe en historisk bevidsthed og dermed en medborgerlig ansvarlighed, og idealskikkelserne var da også dem, der havde arbejdet for folket og friheden. Også de såkaldte folkeviser fik plads, idet man mente de forbandt de syngende med en ældre folkelig tradition af større værdi end den, nutiden bød på (Dam 1991: 45). Grundtvig digtede nye sange bygget over sagnstoffet hos Saxo og Bjovulfs-kvadet og skrev også selv i folkevisestil: *Jeg gik mig ud en sommerdag at høre* (1989a [1847]) og endda en fædrelandssang *I Danmark er jeg født og båret* med folkeviseomkvæd: „mens linden mon løves“ (1989c [1849]).²⁰

Udvalget af sange, der ansås som centrale i dansk selvforståelse, blev kanoniseret med udgivelsen af det, der i daglig tale kaldes *Højskolesangbogen* fra 1894. Her findes det eksemplariske udtryk for den enhed af kristendom, historiesyn og vægtning af det enkelte individs og „folkets“ selvbevidsthed, der er central for den grundtvigske kultur og selvforståelse. Sangbogen var fra starten tematiseret i salmer, historiske sange (hvor Nordens og Danmarks historie fyldte langt mere end den europæiske og jødiske historie, der betegnedes Verdenshistorie), sange om fædrelandet Danmark, men også andre nordiske fædrelandssange, sange om modersmålet, folkelivet og efterhånden også årstidernes skiften, men fortolket i forhold til det særligt danske landskab. Det lysnede over agres felt langs brombærhegn, sneflokke skjulte poplerne bag mønningen, lærken og lyse bølgeblade blev forårsbedudere, og gyldne kormarker og brunet hud blev tegn på den danske sommer, som man måtte elske, også når den gik kold over landet. Højskolesangbogen muliggjorde et nært og personligt kendskab til et repertoire af poetiske udsagn, hvor sanselige oplevelser og den selvrefleksion, de måtte afstedkomme, knyttedes til en national matrix. Når et individ ville udtrykke oplevelser af den omskiftelige natur, var det nærliggende at gribe til disse allerede tekstualiserede følelser.

Foredragssalen blev sindbilledet på højskolernes vækkelsestanker: rummet var opbygget som en kirke med hårde bænkerækker og en talerstol hævet over forsamlingen (Korsgaard 1997:230) og ofte med vægmalerier fra den nordiske mytologi. Den nationale vækkelse anvendte elementer og symboler fra kirken, der siden reformationen havde været national, og fra det religiøse sprog, der siden 1700-tallets pietistiske bevægelser på en gang pointerede menighedens fællesskab og den enkeltes inderlige og følelsesbetonede forhold til Gud. De historisk-poetiske sange, hvor historie, folk og landskab smeltede sammen til en organisk enhed, kan sammenlignes med salmer. Her kunne den nationalt vakte karl eller pige finde formuleringer, der kunne udtrykke egen følelse af tilhørsforhold og loyalitet, som man ved samme lejlighed lærte at klassificere som nationalfølelse eller danskhed. Herved formedes den nationale subjektivering netop som en kontinuerlig citering inden for en kulturel matrix.

Som Benedict Anderson har påpeget, henter nationalisme en del af sin kraft ved at anvende metaforer fra familien (Anderson 1983). Følelsen af, at folket var som en stor familie, kunne etableres på højskolen, hvor unge mennesker fra landets forskellige egne

mødtes. På skolen blev de såvel landets som højskolens sønner og døtre, idet højskolens daglige liv formedes over modellen fra familielivet med forstanderen som husfader og hans kone som „højskolemor“, fælles måltider, fælles sang og fælles virke. Forestillingen om folket kunne således etableres som daglig og sanset erfaring. Højskolerne åbnede fra 1860'erne dørene for pighold, der undervistes i en del af de samme fag som karlene, samt håndarbejde.²¹ Undervisningen kunne også øge de unges selvbevidsthed som borgere i samfundet med fag som samfundslære, der informerede om blandt andet tyende-loven og kvinders retsstilling.²² Pligter og rettigheder var nært knyttet sammen i det utopiske nationale og demokratiske selv.

Folket som en kulturelt homogen og transcendent størrelse bekræftedes i højskolernes indretning og materielle udformning, der ofte bar præg af lige dele almuestil og nordisk mytologi i historicismens fortolkning. Man anvendte med forkærlighed (old) nordiske navne som Ingeborg, Nanna, Axel og Hjalmar (Balle-Petersen 1977) eller gode danske bondenavne som Lars, Niels og Kirstine. Kvinderne på højskolerne yndede at smykke sig med sølv i skønvirkestilens fortolkning af oldtidens kvindesmykker, måske båret på dragter i hjemmegjorte materialer, sølvpile i håret, og nogle af mændene bar „grundtvigianerhatte“. Udskårne maledede træmøbler og broderede sofapuder blev i fagene husflid og håndarbejde fremstillet i almuestilen, der som poesien hos Herder blev betragtet som et kollektivt produkt „udviklet i og af folket“. At fremstille håndarbejde med broderi i folkestil og senere pryde sit hjem med sådanne stykker kunne give den enkelte oplevelsen af at være led i en levende folkelig tradition. At være dansk og del af et folk kunne således få en meget konkret udformning, og den enkelte kunne indskrive sit daglige liv i „det folkelige“ forstået som et transcendent kulturelt fællesskab.

Også kroppen og dens bevægelser kunne nationaliseres. På højskolerne dyrkedes elementer af den tidligere ungdomskultur i nationaliseret fortolkning som „folkedans“ og „folkelige sange“, hvorimod almindelig selskabsdans ikke accepteredes. Kun de kulturelle elementer, der i kraft af en bestemt fortidsreception kunne klassificeres som „folkekultur“, det vil sige i tråd med en ældre folkelig tradition, blev betragtet som dannede for en national og medborgerlig selvbevidsthed.

Udflugter og møder i den fri natur med taler og sange var populære på højskolerne. Her kunne talen om folket, historien og det danske på smukkeste vis forbindes med den umiddelbare sansning af det danske landskab, og eleverne kunne i sangene finde de vendinger, de samme oplevelser kunne udtrykkes i. Også gymnastiske udfoldelser i fri luft kunne iscenesætte kroppene i landskabet. På gymnastikkens område tog højskolen den såkaldt „svenske“ gymnastik til sig i modsætning til den tyske militære eksercits og gymnastik. Gymnastikken skulle fjerne hængemaver og hængedynd og få det „gudsbilled-lige“ frem i mennesket. Gymnastik blev et spørgsmål om folkeopdragelse, idet den „go-de holdning“, som gymnastikken skulle skabe, også var et spørgsmål om rank ryg i moralsk forstand (Korsgaard 1997:227). På flere højskoler institutionaliseredes i starten af 1900-tallet egentlige „delingsføreruddannelser“, så de hjemvendte højskoleelever i lokale gymnastikforeninger kunne videregive deres kundskaber.

Gymnasterne anvendte også danske sange ved indtog, møder og stævner, og via højskole og idrætsforeningerne blev gymnastikken nok den af de folkelige bevægelser og af det opdragende ungdomsarbejde, der fik størst gennemslagskraft. Anonyme hvidklædte og sunde unge mennesker kunne i gymnastikstævnernes storslåede tableauer på en gang legemliggøre og virkeliggøre drømmen om en disciplineret og ansvarlig befolkning; et

folk, der i kraft af det frie valg, også ville det, de skulle. Her blev den enkelte inddraget i et hold, hvor helheden var det afgørende. Gymnastikken kan dermed ses som et led i dannelsen af det nationale og demokratiske selv. Under fælles sang om den lyse danske ungdom under lyse bøger og danske flag kunne en stor del af befolkningen således indtages i gennemkoreograferede iscenesættelser af den demokratiske og nationale utopi. Her blev den politiske bevægelse, den fysiske bevægelse og de enkelte deltageres følelsesmæssige bevægelse bundet sammen i en helhed.

Gymnastikken kan oplagt ses som en disciplinering af krop og tanke i Foucaults forstand. Disciplinen fabrikkerer føjelige kroppe ved udøvelsen af detaljeret kontrol, og danner ved overvågning og afretning subjekter med den rette forståelse af deres plads i forhold til helheden (Foucault 1994 [1975]). Men disciplineringen er netop ikke blot kroppens vilje- eller bevidstløse underkastelse, den genererer samtidig den vilje eller selvbevidsthed, der netop kan beherske kroppen ned til mindste detalje. Disciplinen eller gymnastikken former dermed netop ikke „trællesind“, idet de disciplinerede ikke blot skal føle pligten som et ydre krav, men som et indre anliggende. Derfor kan legemsøvelser også betragtes som en af selvets teknikker, idet det netop er i kraft af den enkeltes arbejde med egen krop i en større helhed, at der dannes en ny kropslighed og selvbevidsthed.

Stærke sansoplevelser i naturen, kropslig iscenesættelse og disciplinering via gymnastik, dragter og fælles ritualer blev i den forstand teknikker til selvets erkendelse. At dyrke gymnastik var også en måde at udvikle en ny selvbevidsthed i kraft af nye former for selvoplevelse i øvelser, hvor de „lidt tunge højskolepiger kunne komme til at føle sig i familie med feerne“. ²³ Man ønskede at udvikle kvindelige bevægelser i pagt med den nordiske fortid. Pigerne skulle gå som de gamle nordiske dronninger og vende blikket mod Dybbøl i ligevægtsstillinger på bom (Aalbæk Korsgaard 2001:138). Bevægelser og historisk selvbevidsthed blev gjort til to sider af samme sag.

Foucaults pointe med „selvets teknikker“ er, at det netop er via individernes arbejde med sig selv og deres „frie“ valg, at der sker en subjektivering (Foucault 1988). At komme på højskole var et stort ønske hos mange unge fra landbefolkningen, og i breve og samtaler blev de enkelte højskoler, undervisningen, forstanderne og deres synspunkter flittigt diskuteret og sammenlignet. Andre, tidligere og kommende højskoleelever, deltog således i den enkelte elevs forarbejdning af højskoleopholdet og dets virkning. ²⁴ Det var da netop via elevernes egne ønsker om den selvudvikling, et højskoleophold forventedes at kunne igangsætte, at nye former for selvbevidsthed kunne udvikles.

Afslutning

Det politiske og demokratiske projekt om at udvikle et ansvarligt og selvbevidst folk blev i det danske tilfælde – som i mange andre – bundet til den nationale diskurs. Danskheden fik et subjektiverende eller „skabende“ perspektiv i den nationale og demokratiske retorik, idet danskheden i høj grad blev formet som et spørgsmål om følelser for og oplevelser af landskabet og den fælles historie hos det enkelte individ. I denne emotionalisering af danskheden kan Grundtvig, højskolen og højskolesangbogen betragtes som centrale elementer, idet følelser og oplevelser her italesattes, iscenesattes (koreograferedes og scenograferedes) og ritualiseredes for eksempel i form af fællessang, oprin og

foredrag, og danskheden blev dermed også et personligt anliggende. Sang, folk, historie og natur blev bundet sammen i én fortælling, men blev samtidig gjort til en del af hverdagslivet ved at blive knyttet til faste ritualer i højskoler, børneskoler, idrætsforeninger og efterhånden ved private fester, hvor sang og danske flag blev og er en fast ingrediens.

At synge danske sange i sådanne sammenhænge kan således ses som en del af det nationale selvs teknikker, hvor en national selvbevidsthed kunne skabes. De syngende fik ikke blot lagt nationale ord og følelser i munden, fællessangens legemliggørelse af den nationale utopi om et folk, der taler som med en mund, muliggjorde nye former for selvoplevelse og selvbevidsthed hos de individer, der var involveret.²⁵ Via elevernes egne ønsker om de oplevelser og indsigter, et højskoleophold kunne bibringe, kunne nye former for national selvbevidsthed udvikles.

På højskolen udvikledes teknikker til selvansagelse og selvregulering rækkende fra kropskontrol i gymnastikken til kristen selv-introspektion. Denne regulering blev indskrevet i subjekter som „indre“ trang i stedet for ydre tvang. Gennem sådanne selvets praksisser underkastedes individer ikke et fremmed blik, men subjektiveredes netop gennem reflektiv selvfortolkning. Danskheden blev naturaliseret som en personlig oplevelse, men det betød også, at danskhed blev subjektivt defineret: Det, der er dansk for mig, er danskheden. Det, at det betyder noget for os, bliver i sig selv bevis på dets eksistens og gør enhvers fortolkning af det danske uanribelig.

I denne artikel er danskhed af pladshensyn behandlet som en entydig forestilling, hvad den langt fra var og er. Tværtimod har næsten ethvert tiltag og enhver formulering udløst modformuleringer og kritik. På denne måde er danskhed – som en diskursiv formation – blevet formet og ændret af veje, der overskred de ønsker og intentioner, de enkelte involverede initiativtagere og individer havde. Men trods kritik af danskhed som en konstruktion, som forældet og problematisk, som én identitet blandt flere, som et spørgsmål om forhandling etcetera, er den stadig et centralt begreb og en naturlig del af mange menneskers selvopfattelse.

Her har jeg forsøgt at argumentere for, at en del af baggrunden for denne naturlighed er den kausale sammenkædning mellem den umiddelbare naturoplevelse og det at føle sig dansk, der igen foranlediger en organisk enhedsfornemmelse af at være del af et folk og en historie, der findes i mange af de nationalromantiske digte, der stadig synges som sange i skoler og forsamlinger. Her videregives et sprog, der kan udtrykke personlige sanseoplevelser af naturen, men som samtidig „nationaliserer“ sådanne oplevelser og gør dem til et spørgsmål om danskhed.

Jeg begyndte med et digt og slutter på samme måde, med Marianne Larsens (1998) korte og poetiske formulering af den samme pointe:

danskere har fornemmelsen af
at et sommerferieagtigt væsen
fra deres barndomsstrande

så længe de findes

vil stå som egentlig ejer
af deres personnumre.

Noter

1. Foucaults diskursanalyser (fx Foucault 1972 [1969]) viser, hvordan vi ikke frit vælger vores udsagn og udsagnsform. Enhver diskursiv formation har en afgrænset videns horisont, der strukturerer og regulerer, hvad der overhovedet kan tænkes og siges. „Diskurs“ bliver i analysen prædikat dels for strukturen i den mulige tale, det vil sige en begrebsstruktur og begrænsede tænke måder, dels for de former for målrettet praksis, der udføres i denne logik og giver mening til den og samtidig ved deres partikulære praksis er med til at transformere den diskursive formation.
2. Fædreland var der, hvor man var statsborger og havde rettigheder og pligter, ikke nødvendigvis der, hvor man var født, om end ofte. En uddybende analyse af den patriotiske diskurs findes i min ph.d.-afhandling „Fædrelandskærlighed og borgerånd. En analyse af den patriotiske diskurs i Danmark i sidste del af 1700-tallet“ (2000).
3. Således finder man det beskrevet i en række sognetopografier, blandt andet hos Niels Blicher i „Topographie over Vium Præstekald“ (1795). Genudgivet flere gange.
4. Hjemve er også titel på digtet kendt som sangen *Underlige aftenlufte*, skrevet af Oehlenschläger under hans udenlandsrejse i 1805. Her længes digteren trods smukke omgivelser tilbage til sit eget land og „Herthas grønne lunde“.
5. Overrumplingen i individets møde med det „rædsomt skønne“ betød, at individet måtte forholde sig til nye sider af sin egen karakter og dermed erkende sig selv (Mortensen 1993).
6. I sin bog fra 1802, „Om den Indflydelse Opdragelsen, især den offentlige, kan have paa at indplante Kiærlighed til Fædrelandet. Et Statspædagogisk Forsøg“, og senere i en om- og viderearbejdet version, „Tanker om Nationalopdragelsen betragtet som det virksomste Middel til at fremme Almeenaand og Fædrelandskiærlighed“ (1808).
7. Om hjertets betydning i den følsomme litteratur se fx Mai (1994).
8. Jeg har haft mulighed for at udvikle en nærmere analyse af Molbechs landskabstekstualisering i Damsholt (1999b).
9. Löfgren (1997).
10. Se Löfgren (1989). At lede efter det særegne ved egen kultur og landskab er netop et alment træk ved den nationale diskurs, et paradoks, der forstærkes af, at nationernes unikke træk netop sammenlignes og ofte konkurrerer i 1800-tallet. Se Bjarne Stoklund (1997).
11. Den engelske eller romantiske havestil var som en „state-of-soul-garden“ netop skabt til at vække og nære afvekslende følelser: „from the gay to the sweetest melancholy the gardens should lead to humanity and beneficence“ (Taylor 1989:300, 298).
12. For en nærmere diskussion af de to betydninger af begrebet folk, se fx Damsholt (1999a).
13. Holsten var medlem af det tyske forbund, man ved Wienerkongressen havde besluttet at oprette, og ifølge forbundsakten skulle Holsten derfor have en slags forfatning. Dette ydre pres på det enevældige styre for at få en ny forfatning forøgedes af de ønsker, der var fremme om at knytte de to hertugdømmer tættere sammen, at give dem en fælles forfatning og at lade Slesvig blive medlem af det tyske forbund. I første omgang blev problemet løst med indførelsen af lovgivende stænderforsamlinger i 1836, men spørgsmålet om, hvorvidt indbyggerne i hertugdømmerne skulle omfattes af en egentlig fri forfatning, var et af de mest prekære emner i 1840'erne. Den danske kongemagt stod arveretligt svagt i hertugdømmerne i kraft af Frederik den 7.'s barnløshed. Konservative politikere argumenterede for en helstat, hvor de nationale forskelle nok respekteredes, men underordnedes i forlængelse af den politiske opfattelse af folket. Separatisterne ville løsrive hertugdømmerne fra kongeriget og tilknyttede det tyske forbund ud fra den nationale tanke. Blandt de nationalt begejstrede danske politikere var der to hovedsynspunkter: „Ejderpolitikken“ gik ud på at skille sig af med Holsten, for til gengæld at indlemme Slesvig i kongeriget og „gendanske“ den del af Slesvig, der var blevet „fortysket“. Et andet synspunkt gik ud på at dele Slesvig efter nationalitet. Denne idé blev støttet af stormagterne under treårskrigen (1848-50), men blev ikke realiseret.
14. I „Om Sprog og Folke-Eiendommelighed i Hertugdømmet Slesvig eller Sønderjylland“ (1848). Se videre herom i Damsholt (1999a).

15. Her citeret efter Højskolesangbogen, syttende udgave, 1989, nr. 170.
16. Grundtvig mente i stedet, man burde lave en grundlov, der institutionaliserede det, han opfattede som den særligt danske eller „folke-lige“ regeringsform. For Grundtvig var det virkelig danske identisk med en form for opinionsstyret enevælde, hvor kongen regerede efter at have rådført sig med den „fri folkestem-me“, det vil sige en offentlig debat med uindskrænket ytringsfrihed (Damsholt 1995).
17. Starten af vers 4 i sangen „Folkeligt skal alt nu være“ fra 1848 (1989b), der netop argumenterer for, at en ny forfatning må være indrettet efter det særegent danske, se Damsholt (1995).
18. Svælget mellem den nationale utopi og de nordslesvigske bønderkarle var dog stort. Forstander Wegener skuffedes med sin akademiske baggrund over de nordslesvigske bondesønner, der i hans øjne var „rå og uvidende“, mest interesserede i at spise og drikke (Nissen 1994:54), selvom de formodentlig repræsenterede eliten af den nordslesvigske landbougdom. Bondestanden havde svært ved at leve op til akademikerens svævende forestillinger om „folket“, selvom den i høj grad blev synonym hermed i den nationalliberale og grundtvigske diskurs.
19. Der tales i det følgende om højskolen i bestemt form, skønt der var store forskelle og interne modsætninger mellem de grundtvigske højskoler og andre og internt i denne gruppe. Se fx Nissen (1994, 1997).
20. Den første trykt i tidsskriftet „Danskeren“ (1849) som „Danmarks Priis“. Digtet „Jeg gik mig ud en sommerdag“ fra „Danske kæmpeviser til skolebrug“ (1847). Se evt. noter til sangene i Højskolesangbogen, syttende udgave, 1989.
21. Der blev lagt op til en kønsarbejdsdeling, hvor manden var mere udadvendt, og kvinden tog sig af hjemmets sfære. Her reproduceredes imidlertid ikke blot et borgerligt moralkodeks, men man dyrkede såvel mænds som kvinders betydningsfulde om end forskellige opgaver (Hansen 1982:38), ligesom kvinder på højskoler underviste og kunne være ledere.
22. Dette var emner for Nanna Bergs undervisning på Ollerup Folkehøjskole o. 1900 (Hartby 1999: 43).
23. Citeret efter Aalbæk Korsgaard (1996:20).
24. Et glimrende indtryk af, hvordan højskoleopholds oplevelser tekstualiseres og forarbejdes i gensidige bre-ve, får man i den publicerede brevveksling „Hanne og Rasmus“ (Hansen 1982).
25. Jf. B. Anderson (1983:132).

Litteratur

- Abu-Lughod, Lila & Catherine A. Lutz (eds.)
1990   Language and the Politics of Emotion. Cambridge: Cambridge University Press.
- Adriansen, Inge
1990   Fædrelandet, folkeminderne og modersmålet. Museumsrådet for Sønderjyllands Amt. Sønderborg.
- Allen, C. F.
1848   Om Sprog og Folke-Eiendommelighed i Hertugdømmet Slesvig eller Sønderjylland. København.
- Andersen, H. C.
1989 [1850]   I Danmark er jeg født, dér har jeg hjemme. Folkehøjskolens Sangbog, 17. udgave. Gylling: Narayana Press.
- Anderson, Benedict
1983   Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism. London: Verso.
- Appadurai, Arjun
1990   Topographies of the Self. I: L. Abu-Lughod & C. A. Lutz (eds.): Language and the Politics of Emotion. Cambridge: Cambridge University Press.

- Balle-Petersen, Margaretha
1977 Guds folk i Danmark. Nogle synspunkter på studiet af religiøse grupper.
Folk og Kultur:78-26.
- Blicher, Niels
1924 [1795] Topographie over Vium Præstekald. København.
- Blicher, St. St.
1989 [1814] Kær est du, Fødeland. Folkehøjskolens Sangbog, 17. udgave. Gylling: Narayana Press.
- Bredsdorff, Thomas
1976 Digternes natur. En idé's historie i 1700-tallets danske poesi. København: Gyldendal.
- Butler, Judith
1993 Bodies that Matter: On the Discursive Limits of 'Sex'. New York: Routledge.
- Cosgrove, Denis E.
1984 Social Formation and Symbolic Landscape. London: Croom Helm.
- Dam, Poul
1991 Højskolernes dannelsestidealer i 1870'erne – illustreret gennem sangbøgerne.
Uddannelseshistorie 25 (Årbog for Selskabet for dansk Skolehistorie):41-9.
- Damsholt, Tine
1995 „Jeg er en gammel royalist, det ved de nok“. Elementer i Grundtvigs politiske tænkning.
Grundtvig Studier:140-62.
1999a Om begrebet folk. I: B. Stoklund (red.): Kulturens Nationalisering. København: Museum
Tusculanum.
1999b En national turist i det patriotiske landskab. Fortid og Nutid 1:3-26.
2000 Fædrelandskærlighed og borgerdyd. Patriotisk diskurs og militære reformer i Danmark i
sidste del af 1700-tallet. København: Museum Tusculanum.
- Engelstoft, Laurits
1802 Om den Indflydelse Opdragelsen, især den offentlige, kan have paa at indplante Kiærlighed
til fædrelandet. Et Statspædagogisk Forsøg. København.
- Fog Olwig, Karen & Kirsten Hastrup
1997 Siting Culture: The Shifting Anthropological Object. London: Routledge.
- Foreningen for Folkehøjskoler i Danmark
1989 [1894] Folkehøjskolens Sangbog, 17. udgave. Gylling: Narayana Press.
- Foucault, Michel
1972 [1969] The Archaeology of Knowledge. London: Routledge.
1983 The Subject and Power. I: Dreyfus & Rabinow (eds.): Michel Foucault: Beyond
Structuralism and Hermeneutics. Chicago: The University of Chicago Press.
1988a Technologies of the Self. I: G. Martin & Hutton (eds.): Technologies of the Self: A Seminar
with Michel Foucault. Massachusetts: The University of Massachusetts Press.
1988b Selvomsorgens etik som frihedspraksis – en samtale om magt, frihed, etik og subjektivitet.
Nyt nordisk Forum 55:25-36.
1994 [1975] Overvågning og straf. Det moderne fængsels historie. København: Det lille Forlag.
1995 At skrive sig selv. I: N. Brügger, K. O. Eliassen & J. E. Kristensen (red.): Foucaults masker.
Århus: Modtryk.
- Grundtvig, N. F. S.
1989a [1847] Jeg gik mig ud en sommerdag at høre. Folkehøjskolens Sangbog, 17. udgave. Gylling:
Narayana Press.
1989b [1848] Folkeligt skal alt nu være. Folkehøjskolens Sangbog, 17. udgave. Gylling: Narayana Press.
1989c [1849] I Danmark er jeg født og båret. Folkehøjskolens Sangbog, 17. udgave. Gylling: Narayana
Press.
1989d [1853] Kærlighed til fædrelandet. Folkehøjskolens Sangbog, 17. udgave. Gylling: Narayana Press.
- Hansen, Bodil K.

- 1978 Kvinderne i et grundtvigsk bondemiljø. I: J. Holmgaard & C. Bjørn (red.): Det grundtvigske bondemiljø. Arbejds-papirer fra forskningsseminar om det grundtvigske bondemiljø. Aalborg: Aalborg Universitetsforlag.
- 1982 Hanne og Rasmus. En brevsamling om arbejdsliv, højskole og familiedannelse i 1880'ernes landbosamfund. København: Gyldendal.
- Hartby, Inger
1999 Højskolekvinden – mor, søster, datter. Højskolekvindens kulturelle status og livsvilkår 1870-1920. Odense: Odense Universitetsforlag.
- Jensen, Johannes V.
1989 [1925] Hvor smiler fager den danske kyst. Folkehøjskolens Sangbog, 17. udgave. Gylling: Narayana Press.
- Korsgaard, Klara Aalbæk
1996 Anna og Jørgine. En historisk fortælling om to kvinder, deres gymnastik og deres højskole. Odense: Odense Universitetsforlag.
- 2001 Det sønderjyske spørgsmål. I: O. Korsgaard, B. Vestager Madsen & N. Kayser Nielsen (red.): Idræt, krop og demokrati. København: Gads Forlag.
- Korsgaard, Ove
1997 Kampen om lyset. Dansk voksenoplysning gennem 500 år. København: Gyldendal.
- Larsen, Marianne
1998 Lille dansk sindsjournal. Valby: Borgen.
- Lundgreen-Nielsen, Flemming
1992 Grundtvig og Danskhed. I: O. Feldbæk (red.): Dansk Identitetshistorie, bd.3. København: Reitzels Forlag.
- Löfgren, Orvar
1989 The Nationalization of Culture. Ethnologia Europaea XIX:5-24.
- 1997 Kulturarvets renässans. Landskabsuplevelse mellan marknad och politik. Rig Kulturhistorisk Tidsskrift 1-2:3-14.
- Mai, Anne-Marie
1994 Efterskrift. I: A. Mai (red.): Moralske fortællinger 1761-1805. Danske klassikere. Det danske Sprog- og Litteraturselskab. Valby: Borgen.
- Molbech, Christian
1811 Ungdomsvandringer i mit Fødeland. 1. del. København.
- 1815 Fragmenter af en Dagbog skreven paa en Reise i Danmark 1813. Ungdomsvandringer i mit Fødeland. 2.del. København.
- Mortensen, Klaus P.
1993 Himmelstormerne. En linje i dansk naturdigtning. København: Gyldendal.
- Nielsen, L. C.
1901 Vaardigte. København.
- Nissen, Gunhild
1994 Udfordringer til Højskolen. Danske folkehøjskoler 1844 til 1994. København: Foreningen for Folkehøjskoler Forlag.
- Oehlenschläger, Adam
1989 [1823] Der er et yndigt land. Folkehøjskolens Sangbog, 17. udgave. Gylling: Narayana Press.
- Rose, Nicolas
1996 How Should One Do the History of the Self? I: N. Rose (ed.): Inventing Our Selves: Psychology, Power and Personhood. Cambridge: Cambridge University Press.
- Stoklund, Bjarne

- 1997 Etnologien, folkemuseerne og kampen om de nationale symboler. Et stykke faghistorie i etnologisk belysning. Folk og Kultur:32-51.
- 1999a Kampen om den „etnografiske“ grænse i Slesvig ca. 1840-1940. I: B. Stoklund (red.): Kulturens Nationalisering. København: Museum Tusulanum.
- 1999b Nationernes kulturelle arena. 1800-tallets verdensudstillinger. I: B. Stoklund (red.): Kulturens Nationalisering. København: Museum Tusulanum.
- Taylor, Charles
1989 Sources of the Self: The Making of the Modern Identity. Cambridge: Cambridge University Press.
- Østergård, Uffe
1988 Bønder og danskere. I: V. Wählin (red.): Historien i kulturhistorien. Århus: Aarhus Universitetsforlag.

